

QƏRBİ AZƏRBAYCAN

BİZ QAYIDACAĞIQ

Qərbi Azərbaycan maarifçilik mühitinin şanlı səhifəsi

Əsərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin İrevan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi ilə bağlı hazırladığı Tədbirlər Planının da ön plana çəkilməsi təqdirəlayiq hal kimi dəyərləndirilməlidir. Bu, ölkəmizdə elma, təhsilə, mədəniyyətə, tariximizə, milli dəyərlərimizə dövlətin diqqət və qayğısının bariz nümunəsi, milli tariximizə olan böyük dəyərinin göstəricisidir. Tarixə olan sevgi keçmiş quruma, yaşamaq əzmi olmaqla, həm də yaşamaq, gələcək hədəflərə çatmaq uğrunda mübarizə əzmidir. Ona görə də tarixi öyrənmək, araşdırmaq, xalqa, gələcək nəsillərə çatdırmaq vacib və əhəmiyyətlidir. "İrevan Müəllimlər Seminariyası və onun məzunu" kitabı bu baxımdan da dəyərli əsər, tarixi mənbə sayıla bilər.

Tarixi mənbələrdən aydın olur ki, İrevan Müəllimlər Seminariyası fəaliyyət göstərdiyi 40 ilə yaxın müddətdə (1881-1918) təkcə İrevanda deyil, Naxçıvanda, Təbrizdə, Bakıda və ümumiyyətlə, bütövlükdə Azərbaycanda milli maarifçiliyin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Professor Fərrux Rüstəmovun əsərində bu məsələyə də münasibət bildirilmiş, seminariyanın maarifçilik hərəkatına təsiri öyrənilmiş, ilk mənbələr təhlil edilərək müəllif müqəyyəti əsaslandırılmışdır.

Qeyd edək ki, seminariyanın açılışı bir tarixi hadisə idi. Bölgədə Avropa tipli təhsil müəssisəsinin varlığı burada Şərqi dilləri ilə yanaşı, rus və Qərb dillərini də bilən mütəxəssis hazırlığı üçün imkan yaradırdı. 8 noyabr 1881-ci ildə İrevan Müəllimlər Seminariyasının açılışında dövlət nümayəndələrinin, o cümlədən qubernatorun, o cümlədən direktorunun, eyni zamanda din xadimlərinin, maarifçilərin, tələbələrin, onların valideynlərinin iştirakı bu təhsil müəssisəsinə olan marağın, inamın, maarifçilik inkişafına olan böyük ümidlərin ifadəsi kimi də dəyərləndirilə bilər. 9 müəllim, 42 şagirdlə fəaliyyətə başlayan İrevan Müəllimlər Seminariyası, həqiqətən, maarifçiliyin inkişafında böyük rol oynadı.

Professor F.Rüstəmov İrevan quberniyası üzrə 1888-ci ilə aid olan tarixi mənbələri təhlil edərkən, o zaman seminariyaya qəbul edilən bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Təhlillərdən aydın olur ki, seminariyaya qəbul olunan azərbaycanlıların hazırlıq səviyyəsi müxtəlif olmuşdur. Həmin ilə aid məlumatda göstərilir ki, ikisinifli və üçsinifli şəhər məktəbləri bitirənlərin təlim səviyyəsi və davranışı yüksək olmuş və bu göstəricilər əsas götürülərək onlar gimnaziyanın birinci sinfinə qəbul edilmişdir. Belə tələbələr bir qayda olaraq xəzinə hesabına təhsil alırdılar. Onlar təlim nailiyyətləri ilə yanaşı xalq müəllimi kimi xidmətə başlayırdı və tezliklə öz əməli fəaliyyətləri ilə xalq içərisində böyük hörmət qazanırdılar. Bu, həm də növbəti illərdə seminariyaya təhsilin məzmunu və metodlarının təkmilləşdirilməsinə də ciddi təsir göstərirdi.

Professor Fərrux Rüstəmovun əsərində bu məsələlərin aydın şərhini verilməsi, seminariyada təhsilin struktur və məzmun problemləri vəhdətdə öyrənilmişdir. Müəllif seminariyanın tarixini tədqiq edərkən ilk mənbələrə yanaşı, İrevan maarifçilik mühitini, İrevan Müəllimlər Seminariyası ilə bağlı elmi araşdırma aparmış digər tədqiqatçıların da elmi nəticələrinə hörmətlə yanaşmış, onların elmi və təhsil tarixində rolunu, pedaqogika elminə xidmətlərini, vətənpərvərlik mövqelərini dəyərləndirmişdir. Bu baxımdan Hüseyin Əhmədov, Əsgər Zeynalov, Cəfər Cəfərov, Cəlal Allahverdiyev, Hüseyin Əhmədov, Həsən Bayramov, Nazim Mustafa, Əziz Ələkbərlı və başqalarının əsərlərinə müraciət olunması, onların da qiymətləndirilməsi əhəmiyyətlidir.

F.Rüstəmovun ilk mənbələr əsərində İrevan quberniyası üzrə 1884-1896-cı illərdə seminariyada təhsil alan tələbələrin siniflər (kurşlar) üzrə bölgüsü, məzunların və tələbələr sırasından xaric edilənlərin sayı, illik maliyyə xərci və digər məsələlər barədə məlumatlar təhlil edilmiş, müvafiq göstəriciləri əks etdirən cədvəl vermişdir. Cədvəldə ayrı-ayrı illər üzrə tələbələrin inkişaf dinamikasına aydınlıq gətirilmişdir. Elmi araşdırmalar göstərir ki,

seminariyaya qəbul və burada təhsil almaq heç də asan deyildi. Kond müəllimlərinə ciddi ehtiyac olmasna baxmayaraq, qəbul zamanı seçimdə heç kəmə güzəşt edilmir, yalnız müvafiq şərtləri ödəyənlərin sənədləri qəbul olunurdu. Məsələn, mənəbin verdiyi məlumata görə 1890-cı ildə qəbul üçün 45 nəfər sənəd vermiş, onların sırasından yalnız 28-i (62,2%) seçilmişdir. Əlbəttə, bu şərtlər sırasnda rus dilini bilmək, rus adət-ənənələrinin öyrənmək, yaşın 16-ya çatması və s. kimi tələblər də xüsusilə diqqət çəkirdi.

Tədqiqatlar göstərir ki, İrevan Müəllimlər Seminariyasına qəbul hər il də bir dəfə aparılmışdır. Birinci sinifə qəbul prosesi tədricən başlanandan əvvəl həyata keçirilirdi. Seminariya tələbələrini dövlət, yaxud yerli özünü-idarəetmə təşkilatı olan zəmtsvolar tərəfindən təqdim alırdılar. Dövlət təqəddürlərinə nəzarət daha güclü idi. Belə ki, dövlət tərəfindən təqdim alan tələbə təhsil müddətində seminariyadan xaric edildiyi təqdirdə, yaxud təhsilini başa vurandan sonra təyinat yerinə getmədikdə, xalq müəllimi kimi işləməkdən imtina etdikdə o, aldığı təyinatı geri - dövlət xəzinəsinə qaytarmağa borclu idi. Qeyd edək ki, qaydalar görə seminariyanı bitirən tələbə məzun olduqdan sonra təlim dairəsi popecətinin təyini etdiyi məktəbdə minimum altı il ibtidai məktəb müəllimi kimi işləməli idi.

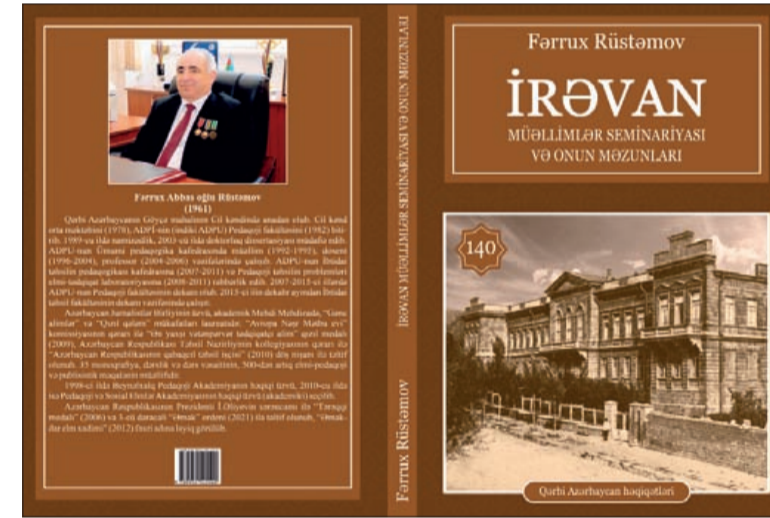
Professor Fərrux Rüstəmovun əsərində bu məsələlərə aydın, elmi şərh verilməsi, seminariyada təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin inkişaf dinamikasına da izlənilmiş, 1901-1917-ci illərdə bu təhsil müəssisəsində oxuyan azərbaycanlıların sayı və faiz göstəriciləri diqqətə çatdırılmışdır. Verilmiş cədvəldən aydın olur ki, illər üzrə göstəricilər bəzi hallarda aşağı düşsə də, ümumi orta göstəricilərin əsasən artdığı müşahidə olunur.

Məsələn, 1901-ci ildə 19, 1908-ci ildə 20, 1915-ci ildə 19, 1916-cı ildə 22, 1917-ci ildə 23 azərbaycanlı tələbənin bu seminariyada təhsil aldığı barədə məlumatlar təhlil edilmiş, Doğrudur, bəzi mənbələrdə müvafiq illər üzrə fərqli rəqəmlər də rast gəlinir. Bu da onunla bağlıdır ki, bəzi məlumatlar dər ilinin əvvəlinə, yaxud sonuna,

“ Bu gün biz yaxşı bilirik ki, Ermənistan dövləti tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaranıb. Zəngəzur, Göyçə mahalı, İrevan bizim doğma torpağımızdır. Biz qayıdacağıq”.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti

İrevan Müəllimlər Seminariyası

bəzi isə ilin yarısına (yarımillik) aid faktları əks etdirir.

Professor F.Rüstəmov İrevan Müəllimlər Seminariyasının nəzdində ibtidai məktəb kimi fəaliyyət göstərən Nümunə məktəbi haqqında da araşdırma aparmışdır. Müəllif qeyd edir ki, xalq müəllimi hazırlayan bütün seminariyaların nəzdində ibtidai məktəblər olmuşdur. İrevan Müəllimlər Seminariyasının nəzdindəki ibtidai məktəbdə digər millətlərin nümayəndələri ilə yanaşı, azərbaycanlı uşaqlar da təhsil alırdılar. Məsələn, 1888-ci ilə aid məlumatda görə burada təhsil alan 66 şagirdin 10-u azərbaycanlı, qalanı isə digər millətlərin (rus, gürcü, erməni) nümayəndələri olmuşlar. 1905-ci ildə ibtidai məktəbdə 44 şagirddən 7-si rus, 35-i erməni, 1-i yunan olduğu halda heç bir azərbaycanlı adna rast gəlinmir. Bu da o zamankı siyasi vəziyyətlə, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qətləmlə, soyqırımla bilavasitə bağlıdır. Belə ki, İrevanda azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırım nəticəsində soydaşlarımızın böyük bir hissəsi didərgin düşmüş, Türkiyəyə, İrana və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə qaçmağa məcbur olmuşdular.

Professor F.Rüstəmovun sonrakı illərdə də ibtidai məktəbdə və orada oxuyan azərbaycanlılar barədə zəruri informasiyalara diqqətə çatdırır. Mənbə materiallarından aydın olur ki, ibtidai məktəblərdə 8-9 yaşlı oğlan uşaqları qəbul olunmuş və qəbul zamanı valideynlərin ərizələri əsas götürülmüşdür. Birsini il ibtidai məktəblərdə təhsil müddəti 3 il, ikisinifli ibtidai məktəblərdə isə 4 il olmuşdur. Bu məktəbdə rus dili və hesab birinci dərəcəli, digər fənlər isə (Azərbaycan dili, nəgmə, rəsm, təbiət və s.) ikinci dərəcəli fənlər hesab edilirdi.

Tarixi mənbələrdə seminariyanın kitabxanası, laboratoriyası, tədris planları və proqramları, tədris ədəbiyyatı, təlimin və pedaqoji təcrübənin təşkilatı, tələbələrin biliyinin yoxlanılması, sinifdən xaric tədbirlər və digər

üçün söyləmələri əsərgəmindir. Professor F.Rüstəmovun tədqiqatında belə şəxsiyyətlərin hər biri haqqında materialın verilməsi milli irsimizə hörmət və ehtiramın əlaməti, tarixi yaddaş xəritəmizin bərpası və səriştəli tədqiqatçıya xas olan dəyərli xüsusiyət kimi qeyd edilə bilər.

Kitabda İrevan Müəllimlər Seminariyasının ali təhsil almış məzunu- rından da bəhs edilib, onların keçdikləri həyat yolu, cəmiyyətə verdikləri töhfələr barədə zəruri məlumatlar əksini tapanmışdır.

Məlumdur ki, Rusiya müstəmləkəçiliyi dövründə -XIX əsrdən başlayaraq M.F.Axundzadə, H.B.Zərdabi, M.M.Saxtaxtı təlimin ana dilində - Azərbaycan dilində təhsil üçün mübarizə aparırdılar. İrevan Müəllimlər Seminariyasında dərs demiş, bu təhsil ocağının məzunu olmuş, eyni zamanda ali təhsil almış nümayəndələri də, o cümlədən xüsusilə Həmid Şaxtaxtinski, Mirzə Cabbar Məmmədov, Axund Əbülhəsən Qazızadə (şəriət müəllimi), Rəhim Xəlilov, Həmid bəy Şaxtaxtinski, Həbibbəy Salimov, Rəşid bəy İsmayilov, Fərrux bəy Ağaqışibəyov, Həşimbəy Vəzirov, İbrahim Səfiyev (İbrahim Səfi), Cəfər bəy Cəfərbəyov, Mehdi Kazımov, İbadulla bəy Müğanlinski və başqalarının həyat və fəaliyyəti, maarifçilik tarixində rolu barədə məlumatların verilməsi əhəmiyyətlidir. Bu şəxslər Qərbi Azərbaycanda milli maarifçilik hərəkatının lokomotivi kimi çox böyük təsir gücünə malik idi. Onların bir qismi bilavasitə seminariyada, digər məktəblərdə dərs deməklə milli təhsilimizin inkişafına xidmət göstərmiş, həm də başqa sahələrdə çalışaraq, mətbuat orqanlarında çıxış etməklə, yazıçı və jurnalistlik fəaliyyəti ilə, teatr xadimi olmaqla milli mədəni-maarifin tərəqqisi

üçün söyləmələri əsərgəmindir. Professor F.Rüstəmovun tədqiqatında belə şəxsiyyətlərin hər biri haqqında materialın verilməsi milli irsimizə hörmət və ehtiramın əlaməti, tarixi yaddaş xəritəmizin bərpası və səriştəli tədqiqatçıya xas olan dəyərli xüsusiyət kimi qeyd edilə bilər.

Kitabın digər məziyyətlərindən biri də problemlərə aydınlıq və müasirlik kontekstində yanaşılmasıdır. Belə ki, İrevan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyi ilə bağlı respublikamızda keçirilən tədbirlər, konfrans və seminarlar haqqında olan məlumatların Xüsusi bölmədə təqdim olunması, dövlət başçısı İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamından irəli gələn vəzifələrin təhlil edilmiş tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi olan Qərbi Azərbaycan haqqatlarının təbliği, geniş ictimaiyyətə çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İntiqam CƏBRAYILOV,
pedaqogika elmləri doktoru, professor,
ARTI-nin Təhsilin nəzəriyyəsi və tarixi şöbəsinin müdiri